

DOC. PHDR. FRANTIŠEK VRHEL, CSC. (28. 5. 1943 – 16. 6. 2023)

S několikadenním zpožděním jsem se dozvěděl, že nás navždy opustil emeritní děkan Filozofické fakulty Univerzity Karlovy, dlouholetý ředitel Ústavu etnologie této fakulty, legendární etnolog, iberoamerikanista, překladatel a můj vzácný učitel, docent František Vrhel.

Zhodnotit život a dílo tohoto originálního vědce a pedagoga je úkol obtížný. Na následujících řádcích se pokusím alespoň stručně shrnout odkaz Františka Vrhela, který budu propojovat s osobními vzpomínkami. Františka Vrhela nelze zařadit do jakéhokoli jednoznačně vymezeného oborového rámce, jednoduše proto, že měl obrovský přehled napříč mnoha vědními disciplínami počínaje hispanoamerickou filologií a literární vědou, přes sociální a kulturní antropologii a etnologii, lingvistickou antropologii či etnolingvistiku, sociolingvistiku a obecnou lingvistiku, iberoamerikanistiku a mezoamerická studia, folkloristiku až po teorii a filosofii vědy, abych jmenoval alespoň jádro Vrhelových odborných zájmů.

Tato nejednoznačnost zřejmě sahá do počátku šedesátých let, kdy František Vrhel nejprve uvažoval o studiu astronomie. Tu ovšem bylo možné studovat pouze na matematicko-fyzikální fakultě, což jej navzdory výborné matematické průpravě z dob středoškolských studií od tohoto úmyslu odradilo. Několik semestrů pak studoval na Vysoké škole chemicko-technologické, ale i zde brzy pochopil, že se nestane ani chemikem, tentokrát snad kvůli jisté averzi k technologickým disciplínám.

Teprve nástup na Filosofickou fakultu Univerzity Karlovy, kterou studoval v letech 1962–67, pomohl Františku Vrhelovi překonat toto rané období a dostat se na badatelskou trajektorii, k níž měl všechny předpoklady. Na filosofické fakultě vystudoval romanistiku a rusistiku, ale jak sám v některých rozhovorech přiznával, svět hispánské filologie nebo obecněji latinskoamerické kultury mu byl bližší, což ostatně dokazuje i jeho první delší studijní pobyt na univerzitě v kubánské Havaně. Bylo by ale zavádějící tvrdit, že o ruskou kulturu se po skončení studií přestal zajímat. Nikoli, jednou z jeho kulturních lásek byl například Puškinův Evžen Oněgin, o němž často rád diskutoval a s úsměvem své protějšky v debatě zkoušel z různých detailů tohoto klasického díla, třeba z toho, jakou barvu měl Taťanin baret při setkání s Oněginem. Dobře si vybavuji jednu

návštěvu s panem docentem v již neexistujícím knihkupectví Fišer v Kaprově ulici, do něhož právě dorazily výtisky z výboru básní Jevgenije Jevtušenka, který si šel vyzvednout.

Nicméně jednou z velkých domén Františka Vrhela byla především iberoamerická literatura a v ní zejména argentinský spisovatel Jorge Luis Borges a jeho kolega a přítel Adolfo Bioy Casares. František Vrhel byl bezesporu v českém prostředí nejlepším znalcem Borgesova díla, a pokud by o něm napsal knihu, nepochybuji, že by se stala tím nejlepším, co o něm bylo napsáno, a to i v širším mezinárodním měřítku. Borgesovskou monografii František Vrhel snad z úcty ke svému klíčovému autorovi nenapsal, věnoval mu ale řadu dílčích studií a přeložil několik jeho významných prací. Borgesovo dílo znal do detailu, stejně jako texty o něm. Z jedné ze svých prvních cest do Latinské Ameriky jsem si dovezl knihu Juana Nuña *La filosofía de Borges*, o níž jsem předpokládal, že patří k těm méně známým. Nikoli však pro Františka Vrhela, který mně poté, co jsem mu knihu nabídl, ihned sdělil, že už ji četl. Málokdy jsem ho překvapil nějakým titulem, který by neznal, nebo o něm nevěděl.

Mladý a právě začínající odborný asistent František Vrhel měl štěstí, že ve stejném roce, kdy zakončil studia na filosofické fakultě (1967), založili profesori Josef Polišenský a Oldřich Bělíč Středisko iberoamerických studií (SIAS), které se stalo relativně liberální platformou pro vědecký výzkum na širším iberoamerikanistickém poli. Pokud vím, díky jeho velmi kvalitní diplomové práci věnované španělské renesanční literatuře nabídli zakladatelé SIAS Františku Vrhelovi místo vědeckého tajemníka této instituce. Místo přijal, ale svůj čas musel dělit mezi administrativní povinnosti, pedagogickou a badatelskou činnost. Přesto bylo od počátku jeho působení zjevné, že z něj vyrůstá osobnost vynikající mimořádným záběrem odborných zájmů, ale i nekonvenčními přednáškami, které si získaly velkou oblibu mezi posluchači nejen z romanistiky nebo národopisu.

Liberální iberoamerický institut byl zřejmě trnem v oku komunistickým ideologům, proto byl počátkem sedmdesátých let administrativně převeden z Katedry obecných dějin pod normalizátory přijatelnější Katedru národopisu a folkloristiky. Ani tento násilný zásah nezabránil Františku Vrhelovi v tvůrčím rozletu. V té době se stále více zabýval nativními, především mezoamerickými a jihoamerickými jazyky, a na stránkách dodnes vycházející interdisciplinární ročenky *Ibero-Americana Pragensia (IAP)* publikoval od poloviny sedmdesátých let několik textů věnovaných například rozboru *Popol Vuhu*, knihy sepsané v quichéské mayštině pojednávající o stvoření světa (1974), ale především

Foto Petra Burzová, cca 2021.

typologii některých indiánských jazyků (paraguayského guaraní, 1975, aymarštiny, 1977). Zde byl metodologicky ovlivněn zejména svým učitelem z dob studií a ve světě uznávaným lingvistou, profesorem Vladimírem Skaličkou, autorem věhlasné typologie jazyků světa (tzv. Skaličkova typologie jazyků), ale také pracemi Pražského lingvistického kroužku, s nimiž se seznamoval ještě jako student.

Vrcholem Vrhelova publikování v oblasti typologie indiánských jazyků je kandidátská práce *Apuntes tipológicos sobre las lenguas nativas del Paraguay* (vyšla jako supplement IAP v roce 1981), k níž se váže jedna z mých vzpomínek. V polovině devadesátých let jsem cestoval po Střední Americe a ve všech zemích jsem vždy studoval lokální a regionální antropologické a jiné knihy. Při jedné

z návštěv knihovny Simóna Bolívara na panamské univerzitě jsem v zaprášených regálech narazil na jeden výtisk této Vrhelovy publikace. Když jsem mu o tom po návratu domů vyprávěl, lehce se usmál a odpověděl něco v tom smyslu, že o něm vědí v kdekakém zapadákově. František Vrhel použil jiný výraz, ale ti, kdo jej dobře znali, věděli o jeho peprnějším vyjadřování, kterým se někdy bavil, jindy ho použil zcela vážně, ale to k němu zkrátka patřilo. Dnes po mnoha letech a s vědomím kontextu, kdy různé ostřejší výrazy používal, bych je označil jako kultivované vulgarismy. Zároveň jsem ale na něm viděl, jak ho tato informace potěšila. František Vrhel si byl dobře vědom svých kvalit a jisté známosti své osoby daleko za hranicemi své vlasti, ale nikdy tuto skutečnost nepřeceňoval a spíše ji svými trefnými komentáři ironizoval a relativizoval.

Někdy od druhé poloviny sedmdesátých let je patrný silnější Vrhelův příklon k antropologickým vědám. Jako člen Katedry národopisu a folkloristiky vzhledem ke své odbornosti, jisté excentričnosti v oblékání nebo účesu (pan docent sebe sama označoval za estéta) nebo schopnosti jemného provokování musel na své okolí působit jako bohém. Navzdory svému bohémství byl kolegy respektován a s některými z nich tvořil po určitou dobu vědecko-pedagogický tandem. Mám na mysli především o necelých deset let mladší jinou výraznou postavu tehdejší katedry, historika a iberoamerikanistu Oldřicha Kašpara. Spolu napsali několik publikací vydaných jako skripta pro studenty etnografie a zájemce z různých oborů. K nejvýznamnějším z nich patří *Texty nativní Iberoameriky I. Předkolumbovské literatury* (1978), v nichž Vrhel do značné míry zúročil své původní vzdělání literárního vědce hispanisty, ale v nichž se již projevoval jeho výraznější přesah do antropologie, filosofie a teorie vědy a lingvistické antropologie. To se pak naplno projevilo v třídílné sérii skript věnovaných postupně etnografii mimoevropských oblastí: Jižní Amerika (1985), Mezoamerika (1986) a Severní Amerika (1989), vše opět ve spolupráci s Oldřichem Kašparem. Tyto práce hodně vycházely z tak zvaných areálových studií severoamerické antropologické školy Franze Boase spojující několik disciplín (etnologii, resp. kulturní antropologii, biologickou antropologii, lingvistiku a archeologii). Zatímco Oldřich Kašpar měl na starosti především historické pasáže s přesahem do archeologie, Vrhelovým úkolem bylo shrnout jazykovou klasifikaci indiánských jazyků všech amerických oblastí (Severní, Střední, Jižní Ameriky a Karibské oblasti) a alespoň stručně překročit klasifikační modely vycházející především z Čestmíra Loukotky (1968) a Terrence Kaufmana (1974) a naznačit jejich význam pro běžnou komunikaci nebo problematiku bilingvistu a jiné domény lingvistické antropologie a sociolingvistiky.

Studium lingvistické antropologie a příbuzných disciplín etnolingvistiky, sociolingvistiky nebo filosofie jazyka se u Františka Vrhela naplno projevuje rovněž od poloviny sedmdesátých let, kdy pracoval na dvou textech vydaných jako vysokoškolské učebnice v podobě skript. Nejprve v roce 1976 vychází Úvod do studia nativních jazyků Iberoameriky a o pět let později *Základy etnolingvistiky* (1981). Obě práce jsou pro zájemce o tuto problematiku v našich podmínkách dodnes klíčové. V první ze zmiňovaných prací kromě četných příkladů z nahuatlu, guaraní, kečujštiny nebo aymarštiny svým osobitým způsobem koncizně shrnuje Sapir-Whorfovou hypotézu lingvistického relativismu. Té se podrobněji věnoval v *Základech etnolingvistiky*, snad jako první alespoň charakterizoval u nás do té doby sotva známá paradigmata, například behaviorální lingvistiku Alfa Sommerfeldta, nebo vnesl do širšího povědomí práce polského obecného lingvisty Tadeusze Milewského, který se dávno před mnohem známějším Josephem Greenbergem snažil o genetickou klasifikaci jazyků světa.

Myslím, že jedním z Vrhelových cílů bylo přinášet studentům i dalším zájemcům originální poznatky, o kterých předpokládal, že jsou pro ně neznámé. Tomu odpovídají i některé další drobnější studie. Za všechny zmiňuji alespoň drobnější článek *Etnografie a lingvistika (Několik poznámek ke kognitivní antropologii)*, který vyšel na stránkách Českého lidu v roce 1985. V něm na pěti šesti stránkách dokázal skvěle shrnout základní epistemologický a metodologický přínos kognitivních věd pro antropologii, lingvistiku a obecně pro sociální vědy. Tuto a několik dalších studií stihl František Vrhel napsat a vydat ještě předtím, než byl od počátku devadesátých let na dlouhá léta opět více zapojen do administrativy své alma mater. Nejdříve byl jmenován vedoucím pracoviště, které se z jeho podnětu přeměnilo z Katedry národopisu a folkloristiky na Katedru etnologie (Oldřich Kašpar byl po nějakou dobu jeho zástupcem) a později po reformě na Ústav etnologie, jemuž šéfoval z pozice ředitele až do roku 2014. Krátce po revoluci se kvůli svému mezinárodnímu renomé a znalosti mnoha cizích jazyků stal proděkanem pro zahraniční styky (1991–94) a posléze na dvě období dokonce děkanem FF UK (1994–2000).

Devadesátá léta věnoval František Vrhel reformě svého mateřského ústavu, ale hlavně celé fakulty. Díky svému věhlasu v zahraničí usiloval o větší otevřenost fakulty a všech jejích kateder a ústavů vůči světu. Dbal na to, aby byli jeho učitelé internacionálně směřitelní, jak neustále zdůrazňoval. Velmi intenzivně vyzýval studenty k výjezdům na zahraniční stáže na prestižní evropské a americké univerzity, studentům etnologie pomáhal s logistickou přípravou

jejich terénních výzkumů v mimoevropských oblastech. Sám jsem byl jedním z prvních studentů, kterým se podařilo vycestovat do mimoevropského terénu za účelem přípravy diplomové a později disertační práce, a dobře si pamatují na jeho osobní i institucionální podporu, bez níž by mé tři několikaměsíční terénní výzkumy mezi severomexickými Tarahumary byly sotva realizovatelné. Přestože všechny své studenty k terénnímu výzkumu nabádal a pomáhal jim, sám byl zaměřen jinak. Z osobních setkání nebo z řady rozhovorů, které poskytl médiím, bylo patrné, že jeho velkou zálibou byla četba odborných knih i krásné literatury. Jak říkal, snad v určité nadsázce, nezajímali ho tolik indiáni, ale jejich jazyky, především ty relativně nejkomplicovanější. Ty měl možnost teoreticky i přímo v terénu studovat zejména v knihovně Instituto Nacional de Antropología e Historia (INAH) při slavném Antropologickém muzeu v Mexico City (1978–79). Zde se ponořil do studia nahuatlu, ale možná ještě více do studia několika tzv. tónických jazyků, především tlapaneca z mexického státu Guerrero a některých oaxackých tak zvaných otomangueských jazyků (mazateco, amuzgo aj.). Během dalšího studijního pobytu na Universidad de San Marcos v peruánské Limě (1981–82) studoval typologii kečujštiny, aymarštiny a některých dalších jihoamerických nativních jazyků. Dlouhodobý studijní pobyt v Mexiku znamenal podle toho, jak se k němu František Vrhel po letech vracel, jakýsi obrat v jeho vědeckém životě. Právě tady si vytvořil první antropologickou knihovnu a po návratu se snažil nově nabyté poznatky převést do podoby četných studií, z nichž jsem již některé jmenoval, ale zejména mu sloužily inovovat jeho již tak originální přednášky.

Službě filosofické fakultě zasvětil prakticky celá devadesátá léta, kdy byl pracovně natolik vytížen, že v Celetné ulici, kde má své sídlo Ústav etnologie, jemuž stále paralelně šéfoval, se prakticky nevyskytoval. Přesto neztratil kontakt ani se svými kolegy z pracoviště, ani s částí studentské obce. Sám jsem ho v jeho prostorné děkanské kanceláři na Palachově náměstí často navštěvoval. Debaty byly kratší a zaměřené spíše na mimoakademické záležitosti. V jednu chvíli, někdy uprostřed druhého děkanského mandátu, jsem za ním chodil častěji kvůli jeho plánované asi šestitýdenní cestě do Mezoameriky, kterou organizoval jeho česko-švýcarský bratranec. V té době jsem měl za sebou půlroční cestu do Střední Ameriky a dva výzkumné pobyty mezi Tarahumary, z čehož pan děkan nejspíš usoudil, že mu mé zkušenosti mohou být užitečné. Vyprávěl jsem mu o některých nebezpečných situacích ve známých archeologických lokalitách, o nocích strávených pod širým nebem, o zástupech turistů na nejznámějších pyramidách v guatemalském Tikalu nebo yucatanském Chichén Itzá a nespočtu

dalších cestovatelských zážitků. František Vrhel měl, podobně jako jeho oblíbený Claude Lévi-Strauss, spíše fobii z cestování, jeho světem byly knihovny a knihy, nechal se však přesvědčit a na cestu s bratrancem odjel. Pamatuji se, že jeho hlavním cílem nebylo vědecké studium hieroglyfů na schodišti pyramidy v honduraském Copánu nebo něco podobného. Tohle znal z literatury, toužil vidět populaci plameňáků na samotné špici Yucatánského poloostrova v městečku Río Lagartos a přitom popíjet některou z výborných středoamerických káv. Když jsem za ním přišel nějakou dobu po návratu, jen lakonicky konstatoval: „Přežil jsem to“. Navštívil spoustu archeologických lokalit v mayském areálu a řadu dalších památek. Dobrou kávičku si sice dal, ale plameňáky viděl pouze jako torza soch na malém městském náměstíčku. Myslím, že tato příhoda Františka Vrhela také velice dobře charakterizuje. Na jedné straně nesmírně erudovaný sečtělý vědec, ale v nitru člověk toužící po drobných radostech života. Vzpomněl jsem si na tuto příhodu po mnoha letech, kdy jsem o kus dál na západ na Yucatánu skutečně pozoroval obrovskou populaci nádherně zbarvených plameňáků karibských v biosférické rezervaci Ría Celestún a trochu litoval, že o tenhle zážitek František Vrhel přišel.

Jakkoli je z bibliografie Františka Vrhela patrná neuvěřitelná znalost nebo informovanost o mnoha sociálněvědních a humanitních disciplínách, jeví se mně jako důležité, že prvoplánově nepodléhal módním trendům, na rozdíl od řady svých kolegů, kteří začali v devadesátých letech „objevovat“ práce Pierra Bourdieua nebo Michela Foucaulta. Nepochybují o tom, že byl s dílem obou velikánů seznámen, ale duchovně bližší mu byl Claude Lévi-Strauss. Jemu věnoval několik textů, řadu přednášek a konferenčních výstupů. Vrhelův zájem o Lévi-Straussovo dílo má jistě řadu důvodů, tím nejpádnejším je zřejmě jeho inspirace strukturalismem a propojením s lingvistikou, především fonologickou metodou knížete Trubeckého, kterou Lévi-Strauss převzal pro svůj výklad nevědomých struktur myšlení například v mýtech jihoamerických indiánů, příbuzenských vztazích, jídle nebo hudbě. Lévi-Straussovi se ve svém díle mohl František Vrhel více věnovat až po návratu na etnologickou katedru, kdy vydává v Českém lidu texty *Etnologie a pražský strukturalismus I. Claude Lévi-Strauss* (2007) a *Etnologie a pražský strukturalismus II. Claude Lévi-Strauss* (2008), v nichž se tak trochu vrací ke svým kořenům, nebo specifičtěji pojatý článek *Pojem lévistraussovské „torze“* (2008), v němž svým typickým způsobem vysvětluje význam tzv. kanonické formule v lévistraussovském pojetí mýtu chápaného jako *varianta*, kdy žádný mytologický systém nelze konstituovat bez odkazu k jiným mytologickým systémům.

Návrat na Ústav etnologie na počátku milénia každopádně znamenal pro Františka Vrhela oživení jeho publikační činnosti. Do tohoto období spadají jeho texty věnované sexualitě společností na všech kontinentech. Dostává se až k propojení etnologie s etologií, například v kratším článku *Róheim a paradoxy genitálních mutilací* (2002), skrze analýzu lidské sexuality se vrací do jisté míry k areálním studiím v textu *Antropologie sexuality a Melanésie* (2003). Vrhelovi ovšem nešlo o nějaké laciné povídání o tom, jak kopulují Trobriandané, ale snažil se pochopit sexualitu „přírodních“ národů v celé její šíři, přičemž si kladal otázky, kdo je muž a žena, co je a zda vůbec existuje něco jako láska nebo dokonce romantická láska atd., a dochází k závěru, že jde víceméně o konstrukt evropského, především německého romantismu. Vrhelovo širokorozprostřené vidění lidské sexuality kontrastuje se spíše populárně zpracovanou knihou Miloslava Stingla *Sex v pěti dílech světa* (2006). František Vrhel navzdory chytlavému tématu zůstává věren svému vědeckému přístupu, jeho texty byly určeny primárně odborníkům, zatímco populárním jazykem psaná kniha slavného cestovatele Stingla měla mnohem širší dopad na čtenářskou obec. To ale Františka Vrhela netrápilo. Věděl ostatně, že ho mezi veřejností známější etnograf a amerikanista Stingl respektoval, jelikož ho při jedné své cestě do Mexika, kde Vrhel právě pobýval, navštívil a chtěl po něm informace o nahuatlu a mayské lingvistice.

V posledním období svého života se František Vrhel opět více věnoval vlivu filosofie či některých filosofů na antropologické myšlení, například Ludwiga Wittgensteina (2011), zajímá se o nativní ontologii, patrně pod vlivem ontologického obratu, v drobnějším textu *Ontica Tarahumara* (2011), oživuje své dávné zájmy o nativní iberooamerické jazyky (2012), vrací se k Borgesovi, u nějž tentokrát hledá přínos pro etnologii (2013), stejně jako ve studii věnované jednomu z předních představitelů Pražského lingvistického kroužku Petru Bogatyrevovi (2013). A konečně se, nikoli okrajově, vracel k genderové tematice završené studií *Mužství a ženství: etnologický pohled* (2014), což jen podtrhuje jeho zájem o antropologii lidské sexuality. Na téma vztahu mezi muži a ženami byl v minulosti František Vrhel pozván do pořadu Ester Kočíčkové *Ženský hlas*, v němž diskutoval například o odkazu Simone de Beauvoir a jejím přínosu pro feministické hnutí.

Témat, kterými se František Vrhel během svého více než padesátiletého vědeckého a pedagogického života zabýval, je nepochybně mnohem více, pokusil jsem se alespoň stručně shrnout a vystihnout ta, v nichž je jeho přínos nejvýznamnější, a která ho nejlépe charakterizují. Zpráva o úmrtí Františka

Vrhela přišla jen několik týdnů po jeho osmdesátinách. Okamžitě se mně vybavil poslední kontakt, kterým jsem s ním měl. Někdy koncem léta 2021, když jsem se připravoval na svůj návratný výzkum k Tarahumarům, jsem mu volal s prosbou o přednášku v rámci jednoho workshopu organizovaného Etnologickým ústavem Akademie věd. Necítil se dobře, proto zdvořile odmítl, popřál mně šťastnou cestu a tichým hlasem na závěr řekl, že ještě neodchází z tohoto světa. Poté stihl odpřednášet ještě tři semestry na Ústavu etnologie, ten další letos v únoru ještě zahájil, ale krátce poté onemocněl a bohužel se již nedokázal zotavit a v polovině června z tohoto světa navždy odešel. Nedávno jsem se vrátil k četbě Carlose Castanedy a jeho dlouhých učňovských let u yaquiského indiána Juana Matuse. Castaneda se v donjuanovské knižní sérii opakovaně zmiňuje o přechodu do jiné dimenze bytí, o schopnosti, kterou mohou mít všichni lidé. František Vrhel nebyl mexickým šamanem, ale díky bystrému vhledu do mezoamerické mytologie a religiozity o jejich schopnostech a aktivitách velmi dobře věděl. Věřím, že do tohoto jiného prostoru, ať již se nachází kdekoli, pokojně přešel a že si v něm třeba už dává kávičku jako onehdy na Río Lagartos.

Marek Halbich
marekhalbich@gmail.com